

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПРИ ФОРМУВАННІ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ТА СТАРШОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено проблемі формування граматичної компетенції в учнів основної та старшої школи. Автор виокремлює загальнодидактичні, методичні та спеціальні методичні принципи, комплексне дотримання яких забезпечує ефективність формування граматичної компетенції. Описуються загальні шляхи реалізації принципів у процесі навчання Г.

Ключові слова: граматична компетенція, загальнодидактичні, методичні та спеціальні методичні принципи у навчанні граматики, правила реалізації принципів.

Проблема формування граматичної компетенції (ГК) у різних типах навчальних закладів досліджувалась як у вітчизняній, так і в закордонній методиці навчання іноземних мов (МНІМ). На основі цих досліджень напрацьовано технології навчання граматики, які детально описані у підручниках з МНІМ і ефективність яких підтверджена часом. Доступними є різноманітні посібники з навчання граматики (Г) учнів загальноосвітніх шкіл (ЗОШ). Проте, як показують наші багаторічні спостереження, студенти, які опановують МНІМ, та викладачі-початківці мають значні труднощі з формуванням в учнів ГК.

Аналіз підручників з МНІМ у загальноосвітніх закладах показує, що більшість з них містить розділ про принципи навчання іноземних мов (НІМ), у яких визначається їхня номенклатура та описуються загальні шляхи їх реалізації. Але в подальшому описі конкретних технологій навчання аспектів та видів мовленнєвої діяльності увага вже не концентрується на комплексній реалізації принципів при формуванні відповідної компетенції. А відтак, не відбувається свідомої "прив'язки" принципів до конкретних етапів, вправ і прийомів.

Мета цієї статті – визначити номенклатуру принципів НІМ для реалізації у навчанні Г учнів основної та старшої школи та сформулювати загальні правила реалізації відповідних принципів.

У педагогіці принципи (лат. *principium* – основа, початок) навчання розглядаються як вихідні, базові положення теорії навчання, які відображають дидактичні закони і спрямовані передусім на реалізацію закономірностей навчання у відповідності до цілей навчання. Вони слугують орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання [1, с. 395; 5, с. 221; 7, с. 440]. Принципи навчання, за Г. В. Роговою та І. М. Верещагіною [8, с. 47], "визначають стратегію і тактику навчання" на кожному відрізку навчального процесу. Проте, як наголошує А. М. Алексюк, "перш ніж скеровувати і регулювати навчальний процес, принципи самі мають бути абстраговані з реального педагогічного процесу. ...Сила цих дидактичних принципів полягає насамперед у тому, що вони відповідають самій природі передового досвіду навчання та закономірностям його історичного розвитку" [1, с. 396].

Принципи навчання реалізуються через систему правил, яких слід дотримуватися вчителів, щоб отримати найкращий результат. Правила, на думку А. І. Кузьминського [5, с. 222], є регулятивними судженнями щодо конкретних дій учителя та учня з метою реалізації вимог певних принципів, своєрідні практичні вимоги. Частіше під правилами навчання розуміють ті керівні положення, які розкривають окремі сторони використання того чи іншого принципу навчання. У правилах закріплено типовий спосіб дій вчителя у типовій ситуації навчання [7, с. 440]. Суттєвою особливістю реалізації принципів є те, що в будь-якій ланці навчального процесу діють не один чи декілька принципів, а відбувається взаємодія комплексу принципів.

Аналіз літератури з проблеми [2; 3, с. 73-82; 5, с. 221-228; 6, с. 48-52; 7, с. 440-466; 8, с. 47-75; 9, с. 40-54; 11, с. 28-34; 12, с. 38-47; 13, с. 147-174] показує, що існують різні підходи до визначення номенклатури принципів. В основу нашої номенклатури принципів навчання Г було покладено критерій ступеню широти застосування. Тут враховується, чи розповсюджується дія цього принципу:

1) на навчання всіх шкільних предметів, а відтак цей принцип належить до загальнодидактичних / загальнометодичних;

2) на навчання іноземних мов, усіх аспектів та видів мовленнєвої діяльності, реалізується на всіх уроках, а отже цей принцип є методичним;

3) на окремі аспекти навчання: на відбір змісту, засобів навчання, на навчання мовного матеріалу чи видів мовленнєвої діяльності, тому може вважатися спеціальним методичним принципом. Через

сутність закономірностей, які відбивають такі принципи, вони віднесені А. М. Щукінін [13, с. 148] до лінгвістичних чи психологічних, проте вони є чітко орієнтованими на організацію процесу навчання, а відтак, на нашу думку, мають методичний характер.

У навчанні Г вважаємо за доцільне дотримуватись таких принципів, які розподілені за визначеними вище критеріями:

1) виховного навчання, науковості, наочності, активності, свідомості, доступності і посиленості, міцності;

2) комунікативності, урахування рідної мови, взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, поетапності формування навичок і розвитку вмінь;

3) системності, концентризму, мінімізації.

Підкреслимо, що, зазвичай, встановлюються чіткі взаємозв'язки між принципами перших двох груп із третьою, оскільки спеціальні методичні принципи поглиблюють та конкретизують шляхи реалізації загальнодидактичних і методичних принципів при формуванні ГК.

Розглянемо коротко сутність кожного з визначених принципів і доцільні загальні шляхи їхньої реалізації у навчанні Г.

Принцип виховного навчання є одним із провідних дидактичних принципів. Він вимагає, щоб навчання на будь-якому відрізку здійснювало виховний і розвивальний вплив на учня. Реалізація принципу передбачає розвиток умінь самоорганізації учнів у навчальному процесі, формування індивідуального стилю навчання. Вчитель має допомагати учням оволодівати способами пізнання світу, пізнавати та реалізовувати себе як особистість і як суб'єкт навчання, а також використовувати всі засоби предмету для виховання в учнів моральності та культури спілкування. Слід розвивати мислення, пам'ять та увагу учнів. У контексті формування ГК вчитель може розвивати в учнів лінгвістичну спостережливість, уміння аналізувати мовні явища та формулювати правила, порівнювати граматичні явища іноземної та рідної мов. А вправління у використанні граматичного матеріалу доцільно робити на основі текстів, комунікативних ситуацій, проблемних завдань, що стосуються сфери людських цінностей, традицій, правил поведінки, тощо [9, с. 41].

Принцип науковості у навчанні ІМ, в тому числі у навчанні Г, передбачає науково обґрунтований відбір мовного матеріалу для активного і пасивного володіння, у дотриманні нормативності використання мовних засобів у всіх видах мовленнєвої діяльності, у відповідності теоретичних знань, що повідомляються учням, сучасним даним германістики, у дотриманні закономірностей оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю [12, с. 43].

Цей принцип конкретизується за допомогою **принципу системності** [13, с. 158]. Він передбачає усвідомлення мови як цілісної системи, що складається з набору мовних і мовленнєвих елементів та правил їх використання, засвоєння необхідних термінів для точного розуміння та опису мовних явищ.

Принцип наочності у навчанні ІМ реалізується шляхом використання мовної (вербальної / лінгвістичної) та немовної (невербальної / екстралінгвістичної) наочності для семантизації та уточнення значення граматичного явища, створення умов для формування граматичних навичок [13, с. 152-153].

Принцип активності у сучасній дидактиці трактується в контексті особистісно-орієнтованої освітньої концепції, у відповідності до якої в центр освітньої системи ставиться учень як суб'єкт навчального процесу. Основними джерелами активності учня розглядаються його цілі, мотиви, бажання та інтереси, які мають урахуватися вчителем. Учень буде активним, якщо він усвідомлює необхідність засвоєння граматичного матеріалу, розуміє, де він зможе його використовувати. Очевидно, що провідною є мовленнєва активність учнів, яка має бути спрямована на реалізацію власних намірів у спілкуванні, на особистісне висловлення. Тому навчання мови є більшою мірою творчим, а не імітаційним процесом, і має бути пов'язаним із розумовою та емоційною активністю, яка живить мовленнєву. Іншим ключовим положенням реалізації принципу активності при навчанні мовного матеріалу є вимога залучати учнів до активної роботи не тільки на етапі автоматизації дій з новим матеріалом, а й на етапі отримання уявлення про сутність мовного явища шляхом спостереження, аналізу явища та формулювання правил [3, с. 77-80; 13, с. 151].

Принцип свідомості передбачає [13, с. 149-151]:

1) усвідомлення мовних одиниць і правил їх функціонування та використання, здатність самостійно обирати форми відповідно до змісту висловлювання;

2) ставлення до процесу навчання, оволодіння прийомами ефективної самостійної роботи;

3) усвідомлення ступеню успішності засвоєння мовного матеріалу та здатності використовувати його практично.

Відтак, у процесі засвоєння граматичного матеріалу учень має: усвідомити функцію та форму граматичної структури; її відмінність чи схожість із подібною в рідній мові; її співвіднесеність із конкретними ситуаціями; розуміти, на що спрямована кожна вправа, на засвоєння яких операцій та дій; вміти використовувати її для вирішення практичних задач (щось розповісти, з'ясувати, аргументувати, прочитати, написати тощо); бачити власний прогрес у засвоєнні матеріалу.

Принцип доступності / посильності у дидактиці тлумачиться як оптимальне співвідношення розумової, нервової та фізичної напруги, яка не перевищує можливості учня на певному етапі його розвитку. Цей принцип знаходить відображення в правилах відповідності матеріалу, прийомів і вправ віковим та індивідуально-психологічним особливостям, спрямованості засвоєння матеріалу від простого до складного, від відомого до невідомого. Спрямованість навчання Г від простого до складного висуває певні вимоги до обсягу засвоєного матеріалу, складності виконуваних учнями мовленнєвих операцій та дій, а також темпу просування за навчальною програмою. При формуванні граматичних навичок це означає, зокрема:

- 1) залучення учнів до спостереження граматичних явищ та формулювання пояснень / правил про їх функцію та форму, адже учні вивчали ІМ вже протягом декількох років у початковій школі, відтак уже набули певного рівня мовленнєвого розвитку;
- 2) використання пояснень форми та функції граматичної структури, формулювання правил рідною мовою в класах з не поглибленим вивченням іноземної мови;
- 3) порівняння граматичного явища англійської мови з еквівалентом у рідній мові, або, за його відсутності, з тими, з якими він може інтерферувати;
- 4) використання різноманітних прийомів для опису та зображення граматичного явища (за допомогою правил, мовленнєвих зразків, схем, когнітивних метафор);
- 5) при навчанні активної граматики засвоєння спочатку одного базового значення граматичної структури;
- 6) засвоєння парадигми активної граматичної структури частинами: наприклад, спочатку учні навчаються розповідати про певні події, використовуючи розповідні речення; на наступному занятті додаються загальні запитання та заперечні речення тощо;
- 7) виконання спочатку рецептивних та рецептивно-репродуктивних вправ, а далі – продуктивних;
- 8) засвоєння граматичного матеріалу в послідовності від рівня слова, словосполучення до речення та понадфразової єдності, і нарешті – тексту;
- 9) наявність однієї труднощі при навчанні граматики, що означає засвоєння нового граматичного матеріалу на основі вже відомої лексики.

Шлях від відомого до невідомого передбачає опору на вже засвоєні граматичні знання та сформовані навички. Так, ознайомлення з новою граматичною структурою в основній та старшій школі має обов'язково відбуватися в комунікативному контексті, в якому використовується вже засвоєний граматичний матеріал. І саме шляхом порівняння нової та засвоєної граматичних структур учень усвідомлює особливості форми та значення першої.

Принцип міцності пов'язаний із принципами свідомості, доступності та посильності: міцно засвоюється те, що усвідомлене учнем. У навчанні Г цей принцип передбачає:

- утворення асоціативних зв'язків між граматичними явищами іноземної та рідної мов, між явищами іноземної мови,
- багаторазове повторення граматичного матеріалу для вирішення різноманітних завдань спілкування;
- систематичний контроль міцності засвоєння.

Принцип міцності при навчанні граматики має поєднуватися із **принципом концентризму** [13, с. 159], який передбачає такий характер засвоєння граматичного матеріалу, що забезпечує повернення до вже вивченого з поступовим ускладненням дій.

Принцип комунікативної спрямованості пронизує весь процес навчання ІМ [10]. З одного боку, він визначає кінцеву мету – формування комунікативної компетенції, що в контексті навчання Г означає формування здатності розуміти тексти для читання та аудіювання, що містять засвоєну граматичну структуру, та вміти висловлюватись усно та письмово, використовуючи цей граматичний матеріал. З іншого боку, цей принцип зумовлює організацію процесу навчання шляхом моделювання характеристик реального мовленнєвого спілкування: цілеспрямованості, ситуативності, функціональності у використанні мовного матеріалу тощо [10]. Деякі дослідники надають вимогам щодо ситуативності, функціональності, новизни статусу принципів [13, с. 148].

Принцип комунікативної спрямованості навчання Г передбачає:

- демонстрацію нового граматичного явища у контексті (в діалозі, монологі, тексті для читання та аудіювання, листі тощо), адже саме там "живе" граматичний матеріал у реальному спілкуванні;
- надання комунікативної спрямованості навіть тренувальним вправам, коли учні імітують, трансформують, доповнюють, але при цьому реалізують комунікативні наміри [4, с. 7-10];
- застосування вправ, що дають можливість учням висловитися особисто, реалізувати власні комунікативні наміри;
- автоматизацію граматичних навичок в усіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

В контексті комунікативної спрямованості виправданим є виокремлення **принципу мінімізації** [13, с. 160-161], у відповідності до якого потрібно обирати граматичні одиниці, необхідні учням для вирішення задач, які вони мають вирішувати у реальному спілкуванні. На цей принцип слід зважати при виборі граматичного матеріалу для кожного конкретного заняття: не надавати всю парадигму форм і

значень граматичної структури на одному занятті, а обмежитись ознайомленням з новою граматичною структурою та засвоєнням лише розповідної форми для опису / повідомлення / коментування тощо. Цей принцип стосується засобів навчання, кількості пропонованих текстів і вправ.

Принцип урахування рідної мови вимагає прогнозування вчителем труднощів у засвоєнні учнями ІМ, які напевно виникають у того, хто володіє українською мовою (УМ), через відмінності у природі граматичних систем АМ та УМ.

Принцип взаємопов'язаного навчання аспектів та видів МД (принцип диференційованого й інтегрованого навчання) вказує на взаємозв'язок і взаємовплив видів МД. Сутність принципу полягає в тому, що навчання одного аспекту чи виду МД обов'язково передбачає застосування інших, які, проте, є засобами. Так, навчання Г неможливе без використання фонетичних та лексичних навичок, без читання, аудіювання, говоріння та письма.

Принцип поетапного формування навичок та розвитку вмінь ґрунтується на тому, що мовлення та спілкування є видами діяльності, а відтак при їх опануванні відбувається динаміка зміни структури діяльності: вихідним моментом навчання вважається отримання знань як орієнтовної основи діяльності, а кінцевим результатом – формування навичок як автоматизованих операцій при виконанні мовленнєвих дій (умінь) [12, с. 29-30].

Відтак, у відповідності до етапів формування граматичної компетенції вчитель має забезпечити:

- ознайомлення з граматичним матеріалом;
- тренування у використанні граматичного матеріалу за аналогією;
- практику у спілкуванні шляхом виконання діяльності аудіювання, читання, говоріння чи письма на основі автоматизованих на попередньому етапі операцій розуміння нового граматичного матеріалу чи його використання.

Виходячи із сутності етапів, можна стверджувати, що на етапі ознайомлення учнями набуваються граматичні знання, на етапі тренування формуються граматичні навички, а на етапі практики у спілкуванні граматичні навички функціонують як автоматизовані операції мовленнєвих умінь.

Таким чином, у процесі формування ГК в учнів основної та старшої школи потрібно реалізувати значну номенклатуру загальнодидактичних, методичних та спеціальних методичних принципів навчання. З огляду на поетапний характер формування ГК, реалізація принципів безпосередньо визначає зміст етапів формування ГК, уточнення якого та укладання алгоритму дій вчителя складають подальші перспективи дослідження у цьому напрямку.

Використані джерела

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Історія. Теорія : підручник [для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 552 с.
2. Ведель Г. Е. Методические принципы и их методическая обусловленность / Г. Е. Ведель // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 6. – С. 17–18.
3. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам : пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. – М. : АРКТИ, 2000. – 165 с.
4. Колкер Я. М. Практическая методика обучении иностранному языку : учеб. пособие / Я. М. Колкер, Е. С. Устинова, Т. М. Еналиева. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 264 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
6. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підруч. [для студентів вищих навч. закл.] / [О. Б. Бігич, С. В. Гапонова, Г. А. Гринюк та ін.]; керівн. автор. кол. С. Ю. Ніколаєва. – [2-е вид.] – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник [для студ. пед. вузов] : В 2-х кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе : пособие для учителя / Г. В. Рогова, И. Н. Верещагина. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.
9. Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
10. Склярєнко Н. К. Методика формування іншомовної граматичної компетенції в учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. К. Склярєнко // Іноземні мови. – 2011. – № 1. – С. 15–25.
11. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам : Базовый курс лекций : пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М. : Просвещение, 2002 – 239 с.
12. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец № 2103 "Иностр. яз."] / С. Ф. Шатилов. – [2-е изд., дораб.]. – М. : Просвещение, 1986. – 223 с.
13. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам : Теория и практика : учеб. пособие [для преподавателей и студентов] / А. Н. Щукин. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Филоматис, 2006. – 480 с.

Богушевич Н. В.

**ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
УЧЕНИКОВ ОСНОВНОЙ И СТАРШЕЙ ШКОЛЫ**

Статья посвящена проблеме формирования грамматической компетенции учеников основной и старшей школы. Автор выделяет общедидактические, методические и специальные методические принципы, комплексная реализация которых обеспечивает эффективность формирования грамматической компетенции, а также описывает общие правила реализации выделенных принципов в обучении грамматике.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, общедидактические принципы, методические принципы, специальные методические принципы обучения.

Bogushevych N. V.

**PRINCIPLES OF FL TEACHING WHILE DEVELOPING THE GRAMMATICAL COMPETENCE
OF LOWER AND UPPER SCHOOL STUDENTS**

Teaching a foreign language grammar has been the subject of a great number of researches which have provided teachers of foreign languages with a quite logical pattern of teaching. But a mechanical reproduction of it in teaching different grammatical structures to different students often leads to low effectiveness of teaching. A successful teacher should be able to verify the reasonable technology of teaching with regard to the particular academic factors by applying the corresponding principles in complex. Although the general range of principles of teaching has been ascertained, textbooks on methodology of teaching hardly ever describe the complete range of such principles, as well as the ways of applying them on all the stages of teaching grammar. So the article addresses those teachers who would like to raise their awareness of psychological mechanisms of teaching a foreign language grammar in terms of principles and ways of their application.

Principles are defined as 'general rules on which a skill, science is based'. In teaching grammar principles of a different range of applicability should be used: 1) The principles that are applicable to teaching any subject, a foreign language including: the principle (p.) of pupil's whole personality development, the p. of scientific approach to teaching, the p. of visualization, the p. of active learning, the p. of teaching through pupil's awareness, etc. 2) The principles that are applicable to teaching all aspects (grammar, vocabulary, phonetics) and communicative skills (listening, speaking, reading, writing): the p. of communicativeness, the p. of regarding the native language of the learner, the p. of integrated teaching of aspects and skills, the p. of teaching with regard to stages of forming skills. 3) The principles that are applicable in teaching a particular aspect or skill: the p. of systematic teaching, the p. of concentric teaching, the p. of minimizing the language input.

Each principle is specified though a number of general rules teachers should follow while teaching schoolchildren grammar. For example, to make schoolchildren active the teacher should encourage their emotional, intellectual and verbal response by providing them with a comprehensible and exciting context, clear instructions, participatory and challenging tasks, and interesting visual aids.

Key words: grammatical competence, principles of teaching, rules of their application.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015